

Kâdî Abdülcebbar'da Allah Teâlâ'yı Bilme ve Taklidî İman Knowing Allah and Imitative Faith According to Qadi 'Abd Al-Jabbar

Sefa BARDAKÇI*

Özet

İman üzerine birçok araştırma ve makaleler yazılmıştır. Bunların her birinin farklı yönlerden ele alındığını bilmekteyiz. Taklit incelenirken imana temas edilmiş, iman incelenirken taklide yer verilmiş, nazar ve istidlâl incelenirken imanın nazar ve istidlâle olan ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Bu makalede, imanda taklidin geçerli olup olmadığı, Mu'tezile mezhebinin ileri gelen temsilcilerinden Kâdî Abdülcebbar'ın getirdiği yorumlar çerçevesinden incelemeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte Mâtürîdî kelam okulundan en-Neseî ve Eş'arî okulundan el-Bâkîllanî'nin konu ile ilgili görüşlerine mukayese amacıyla başvurulmuştur. Kâdî Abdülcebbar, imanın sahih ve geçerli olması için kişide Allah bilgisini şart koşmaktadır. O, taklidin din açısından son derece ve mukallidin imanının geçerli olmadığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kâdî Abdülcebbar, İman, Mukallit, Allah bilgisi, Taklit, Mu'tezile.

Abstract

There are many research projects and articles on faith. We know that each of them can be discussed from different aspects. When studying imitation, the faith is dealt with and vice versa. While studying view and deduction, the necessity of both for the faith come up.

This article discusses the reasons hampering the imitation in faith. In this topic, the comments of Qadi 'Abd al-Jabbar, who is considered among leading figures of Mutazilah, on imitators' faith have been dealt with. Additionally, some comparisons have been done between his views and Nasafi's from Maturidi School and Baqillani's from Ash'ari School. This study includes wide explanations on Abd al-Jabbar's rejection of imitator's faith because of his condition of knowledge of Allah for the real faith.

Key Words: Qadi 'Abd al-Jabbar, faith, imitator, knowledge of Allah, imitation, Mutazilah

Kâdî Abdülcebbar'da Allah'ın Bilinmesi, Nazar ve Taklit

Allah Teâlâ'nın Bilinmesinde Nazarın Önemi

Kâdî Abdülcebbar'a (415/1025) göre Allah Teâlâ'nın insana vâcip kıldığı ilk şey, Allah Teâlâ'yı bilmeye götüren düşünmedir. Zira Allah Teâlâ, zorunlu (ıztırârî) bilgi veya müşahede yoluyla değil, tefekkür ve akıl yoluyla bilinir.¹ Neden nazarla Allah Teâlâ'nın bilinmesinin vacip olduğu konusuna gelince, Allah Teâlâ'yı bilmemekten dolayı insan, O'na isyan etmiş olur, sonunda da helâki hak eder. Ona göre, vâcibin ifası için iki durum vardır: Muhayyer olan vâcipler ve zorunlu olan vâcipler. Allah'ın bilinmesinin vacipliği, terk edilebilen muhayyer olan vâciplerden değildir. Zira Allah'ı bilmenin makamına hiçbir şey geçemez. Bu sebeple Allah Teâlâ'yı bilmeyi terk eden kişi zem olunur.²

Kâdî Abdülcebbar'dan anlaşılan odur ki insanın masiyetten uzaklaşip iyilik yapması için Allah Teâlâ'yı bilmesi gerekir. Nazarın din içerisindeki diğer vaciplerden daha mühim olması ve taklitten kurtulmak için öncelikle nazar bilgisine sahip olmak gerekliliği, ister söz ister fiil olsun amellerin ancak Allah Teâlâ bilindikten sonra bir anlamının olmasından dolayıdır. Buna göre insanın kim için namaz kıldığını bilmeden namaz kılmasının hiç de anlamı yoktur.

* Dr.

¹ Kâdî Abdülcebbar, Ahmed, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, s. 39; Allah'ı bilmenin delillerin den birincisi hudüs delilidir. Kısaca âlemdeki cisimler cüzlerden oluşmaktadır, bu cüzlerin taksimi mümkündür, fakat bir yerde bu hal durmakta devam etmemektedir, işte o cevherdir. Her cevhere hareket sükun gibi haller arız olmaktadır, buna da araz denilmektedir. Arazlar değişken oldukları için hâdistirler. Cevherler arazlardan ayrılmıyorsa cevherler de hâdis demektir. Cisimler hâdis o halde âlem hâdisidir. Buradan hareketle bir muhdisin olması gereklidir o da Allah'tır. Muhammed ABDOU-Tarık ABDULHALİM, **El-Mu'tezilî, Daru'l-Erkam**, 1987, s. 16.

² Kâdî Abdülcebbar, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, s. 43.

Kâdî Abdülcebâr'a göre Allah'ı bilmek için delillerle düşünmek gerekir. Deliller dört unsurdan teşekkül etmektedir: Kitap, sünnet, icma' ve kıyas (akıl).³ Allah'ı bilmek ancak aklın hüccetiyle yapılan düşünme ile sağlanacağından delillerden dördüncü madde diğerlerinin önünde yer alır. Ona göre, düşünme olmadığında kitap, sünnet⁴ ve icmânın doğruluğuna ulaşılmaz, o halde nazar ve istidlâl öncelikli olmalıdır. İnsanın düşünme yoluyla Allah'ı bilmeye ulaşması esas olduğuna göre hangi deliller daha yakındır? Hangi delillerden hareket edildiğinde etkilidir? Ulaşımı kolay delil hangisi? Bu soruların cevabı olarak Kâdî Abdülcebâr insanın kendisi ve müşâhede ettiği diğer cisimler vasıtasıyla marifetullah dediğimiz Allah Teâlâ'yı bilmede düşünme imkânının varlığını kabul eder. O, insanın kendi nefsinin, Allah'ı bilmeye ulaşmanın delili olmasını, insanın kendisini en üst düzeyde tamamlanmış bulmasıyla izah eder.⁵ Çünkü daha önceleri ne insanın kendisi ve ne de başkası bu kemal seviyesindeydi. İnsan nutfе halindeyken nasıl olur da en mükemmel seviyeye kendi kendini yükseltir? Buradan anlaşılıyor ki düşünen bir kimse kendisi gibi insan olmayan bir varlığın kendisini bu duruma uygun hale getirdiğini anlar, işte O da Allah'tır.

Ona göre, insanın kendinden başkasının Allah için delil olması konusunda ise cisimlerin hareket, sükûn, bütün ve parça özellikleri vardır, bu özellikler hâdislere aittir, hâdislerin de kadîm olmadığı bilindiğine göre bunların bir muhdîs olmalıdır, o muhdîs de Allah Teâlâ'dır. Arazlarla istidlâl getirmek istenildiğinde önce arazların varlığını ispat etmek, sonra arazların hâdis olduğunu bilmek, sonra da arazların bize benzemeyen bir muhdîsinin yani fâilinin olması gerektiğini bilmek gerekir ki o da Allah'tır.⁶ Mukallit ilerde açıklanacağı üzere bu düşünce tarzından uzak kimse olduğuna göre taklidin Kâdî Abdülcebâr'ca meşruiyeti yoktur.

Mukayese yapmak gerekirse Mâtürîdî âlim Ebu'l-Muîn en-Nesefî (508/1115) mukallit bir kişinin, imanın rüknü ve hakikati olan tasdiki yerine getirdiğini, bununla birlikte taklit yoluyla delillerden yoksun kaldığı ve deliller esnasındaki meşakkate katlanmadığı için sadece sevaptan mahrum olduğunu, imandan mahrum kalmadığını belirtmektedir. Nesefî, "*(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine melekların gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin ayetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: "Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz"*⁷ ayetinden hareketle azap anında şâhidin gâibe delâleti yoluyla ilim hâsıl olmadığından iman geçersiz olmuştur, görüşünü savunmamaktadır. O, marifetin bulunmamasından dolayı imanın geçersiz olduğu tarzında düşünmez. Nesefî'ye göre Kâdî Abdülcebâr'da olduğu gibi istidlâlden yoksun olan imanın sevaptan da yoksun olacağı muhakkaktır, ama bu, imandan da yoksundur anlamında değildir.⁸ Yukarıdaki ayette, imanlarından fayda bulamayanlar, azabı görünce iman ettikleri için kötülenmektedirler. Hayatta iken taklit yoluyla iman edenlerde böyle bir hal olmadığından ayette kötülenler ile mukallitleri aynı kabul etmek Nesefî'ye göre mümkün değildir. en-Nesefî'nin görüşleri, mukallidin imanı konusunda Kâdî Abdülcebâr'ın nerede durduğunun bilinmesi için iyi bir örnektir.

Kâdî Abdülcebâr, kişinin, hudûs deliliyle marifetullaha ulaşarak vâcibi ifa ettiğini düşünmektedir. O, insanın Allah bilgisine ulaşmasını Mu'tezile'ye ait dinin asıllarını bilmesine bağlamaktadır. Dinin asıllarını bilip uygulamasına göre kişi hakkında ahkâmı derecelendirmektedir. Mukallidin durumu da aynı derecelendirmeye tâbidir.

³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 88.

⁴ Âlemin yaratıcısı olduğunu kabul etmeyenler risaleti de reddetmişlerdir. Çünkü elçi gönderen olmadan elçinin olması muhaldir. Bardakçı, Sefa, *Ebu'l-Muîn en-Nesefî'de Allah-İnsan İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004, s. 161.

⁵ Kâdî Abdülcebâr, *el-Usûlü'l-Hamse*, Tah: Faysal Bedir Avn, Kuveyt, 1998, s. 66.

⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 92.

⁷ En'am 6/158.

⁸ Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, C. 1, s. 26.

Mükellefin Bilmesi Gerekli Dinin Asılları

Mutezile mezhebinde dinin asılları, tevhid, adalet, va'd-va'îd, el-menzile beyne'l-menzileteyn, emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münkerdir.⁹ Bu asıllar dinin dairesidir. Bunlara muhalefet etmek büyük hatadır, hatta niceleri bu dinî asıllar sebebiyle kâfir ve fâsık olurlar. Bu esaslara göz atmakta yarar vardır.

1. Tevhid: Tevhid, Allah Teâlâ ezelden birdir, ikincisi yoktur şeklindedir.¹⁰ Tevhid ilmi ise, Allah Teâlâ'nın mahlûkattan hiçbirine denk olmadığı ve sıfatlarıyla yalnız ve tek olduğunun bilinmesidir. Bu âlemi meydana getirenin varlığını, ezelde mevcut olup ebedi olarak mevcut olacağını bilmektir. O'nun fenâ bulması diye bir şey yoktur. O'nun âciz olması da imkânsızdır. O, ezel ve ebedde her şeyi bilir. O'na cehâlet ârız olmaz. Yine O, olmuşu, olanı ve olacak olanı nasıl olacaksa o şekilde bilir. O ezel ve ebedde diridir, ölüm O'na ârız olmaz. Yine O, işiten ve görendir, işitmek ve görmek için alet ve organa muhtaç değildir. Allah Teâlâ hiçbir şeye asla muhtaç değildir. Asla cisimlere benzemez. O'nun inme, çıkma, nakil, değişme, bütünleşme, şekil ve aza gibi sonradan olanlara ait niteliklere asla ihtiyacı yoktur.¹¹ O, hareket, sükûn, tat, renk, koku gibi arazlara da benzemez. Kıdemde bir ve evvelde O'nun ikincisi yoktur. O'nun dışındaki her varlık, mutlak anlamda muhtaçtır. Bunların hepsini bilmek demek Kâdî Abdülcebâr'a göre tevhîdi bilmek demektir.

Söz konusu akîl delilleri Mâtürîdî (333/944), kişinin, itikadını Hz. Peygambere dayandırması, âlemin hudûsü konusunda yaratıcı varlığı ve O'nun birliğini akîl delille bilmesi şeklinde açıklamaktadır. İmam Eş'arî (324/935) ise, kalbî tasdikle birlikte hasımlarla mücadeleye güç yetirmesi ve şüpheleri bertaraf etmesini yeterli görmektedir.¹² Kâdî Abdülcebâr bu sınırı daha geniş tutmaktadır.¹³ Eş'arî olan Bakıllânî (403/1013) de mükellefin ilk görevinin marifetullah olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Görüldüğü üzere Allah bilgisinin gerekliliği konusunda ortak alan oluşmaktadır. Bununla birlikte marifetullah bilgisine sahip olmayanların imanının geçerliliği konusunda farklılıklar gözükmektedir.

Kâdî Abdülcebâr'a göre Allah hakkında ilk bilinecek O'nun kâdir oluşudur. Sebebiyse fiilin, fâilin varlığını; fâilin varlığı da fâilin kudretinin varlığını ispat eder olmasıdır.¹⁵ Mukallit ise bu tür istidlâlden mahrumdur. Abdülcebâr'a göre mukallidi bu konu içinde incelemek bile zâittir.

Ebu Hanife (150/767), Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve Mâtürîdî imanın tasdik olduğu görüşünde olduklarından tasdikle sahip olanın mü'min olduğunu kabul etmişler, Allah Teâlâ'yı nazar ve istidlâl yoluyla bilme şartını getirmemişlerdir.¹⁶ Bununla beraber İmam Mâtürîdî'nin nazara temayüllü olduğu ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.¹⁷

Kâdî Abdülcebâr'a göre tevhidi Allah'tan nefyeden kâfir olur.¹⁸ İnsanın iman sahibi olmasında bu özellikleri nazar ve istidlâlî gereklidir. Fakat mukallitle ilgili Kâdî Abdülcebâr'da doğrudan nazar ve istidlâl yapmamaktan dolayı kâfir olur diye bir hükme rastlanılmamaktadır.

2. Adâlet: Kâdî Abdülcebâr'da kavram olarak adâlet, Allah'ın bütün fiillerinin güzel olduğunu kabul edip kötü şeylerden O'nu tenzih etmektir. Kâdî Abdülcebâr, insanın fiillerinden olan zülüm ve diğer her türlü kötünün Allah'ın yarattığı şeylerden olmadığını bilmek gerektiğini belirtir. Kim Allah'a

⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 122.

¹⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Usûli'l-Hamse*, s. 67; Neseî, Ebu'l-Muîn Neseî, *Bahru'l-Kelâm Fi Akâidi Ehli'l-İslâm (İslâm İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farkları)*, Ter: Cemil Akpınar, Rabita Yayınevi, Konya 1977, s. 33.

¹¹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Usûli'l-Hamse*, s. 68; en-Neşşar, Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi Fi'l-İslâm*, Daru'l-Maarif, 9. Baskı, Kahire, 1988, C. 1, s. 422.

¹² Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 29. Eş'arî, nakli hakem kabul etmekle birlikte taklit konusunda Mutezile'ye yaklaşmış, fakat Mutezile ise akli şerî hükümlerde hakem olarak tanımıştır. Taftazanî, Ebu'l-Vefa, *Kelâm İlminin Bellibaşlı Meseleleri*, s. 175; bu yaklaşım Eş'arî'nin Mutezile etkisinde kaldığı anlamında değildir. Güneş, Kamil, 'Eş'arî'de Mukallidin İmânı', *Marife Dergisi*, 7. Yıl, S. 2, Güz 2007, s. 22.

¹³ Mutezile mezhebi doğası itibarıyla, tarihte akîl ekollerden sayılmıştır. Kelâm bahislerinde akli hakem kılmışlardır. Düşünce bakımından hür olup taklîdin etkisinde kalmamışlardır. Taftazanî, Ebu'l-Vefa, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri (İlmu'l-Kelâm ve Ba'du Müşkilâtihî)*, Ter: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1980, s. 54.

¹⁴ Bakıllânî, Kadî Ebubekir, *el-İnsaf*, Tah: Muhammed Zahid b. el-Hasen el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türas, 2000, s. 13.

¹⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 151.

¹⁶ Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, C. 1, s. 25.

¹⁷ Tunç, Cihat, *Sistematik Kelâm*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s. 75.

¹⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 125.

zulüm ve sefeh izafe ederse o adâlet sözünden dışarı çıkar. Allah Teâlâ, kâfire kudret vermeden iman sorumluluğu teklif etmez. O, kuluna gücünün yetmediğini yüklemeyiz. Allah Teâlâ tarafından olmaksızın, kâfirin küfrü tamamen kendi iradesiyedir. Allah masiyetleri dilemez, irade etmez, seçmez ve razı olmaz. Tam tersine O, onları kerih görür. Ancak Allah Teâlâ itaatten razı olur, diler, seçer ve onu sever. Babalarının günahları sebebiyle müşrik çocuklarına Allah azap etmez. Çünkü ayete göre “*herkes ancak kesb ettiğini alır.*”¹⁹ Başkasının günahından dolayı kimse azaba uğratılmaz. Bu, kötülüktür, Allah ise kötülükten beridir.²⁰ Allah’ın hükmünde fayda dışında hastalandırmak ve hastalığı uzun sürdürmek câiz olmaz. Kim O’na zulmü câiz kılsa mantıksızlık nispet etmiş demektir. Allah, insanlara uysunlar diye hakkı gösterdi, kaçınunlar diye de batılı gösterdi. Helak olan ancak beyyine ile helak olur. İnsandaki nimetler hep Allah’tandır. “*Sizinle her ne nimet varsa Allah’tandır*”²¹ ayeti de ona işaret etmektedir. Bunların hepsini bildiği zaman adâlet şartını yerine getiren kişi Kadî Abdülcabbar’a göre âlim olur.

Allah Teâlâ’yı bilmeye götüren nazar ve istidlâl bu konuları da içermektedir. Eğer kişi, Allah’a zulüm, çirkin ve kötü şeyleri izafe ederse kâfir olur.²²

3. Va’d ve vaîd: Taklit konusunda Kadî Abdülcebâr’ın titiz davrandığı bir husus da va’d-vaîd konusudur. Allah’ın itaat eden kimseye sevap; isyan eden kimseye de azap verdiği hususu kullar tarafından bilinmek zorundadır. Bu konunun da taklidi olarak bilinmesi ona göre kabullenilemez. Va’d ve Vaîd kesinlikle gerçekleşecektir, zira Allah Teâlâ katında söz değişmez. O’nun kendi va’d ve vaîdine muhalefet etmesi düşünülemez. Kadî Abdülcebâr’a göre, Allah’ın vaîdinden dönmesi mümkün değildir, bu konuda Mürcie kesin bir yanılığın içerisindedir. Zira Allah’ın haber verdiği şeyde yalan olamaz.²³ Bundan dolayı Allah’ın açık tehdidine maruz kalmış birisi için bu tehdidin ortadan kalması anlamına gelen şefaatten söz edilemez.

Kadî Abdülcebâr’a göre, Allah, va’d ve vaîdine muhalefet eder, demek küfrü gerektirir. Fakat Allah’ın açıktan beyan etmediği va’d ve vaîdler konusunda ise insan hatalı sayılır.²⁴

4. el-Menzile Beyne’l-menzile: Büyük günah işleyen kimse, mümin birisi gibi değildir, çünkü bu kimse lanetli ve kendisinden uzak durulması istenen kimse durumundadır; fakat kendisiyle izdivaç yapılmayan Müslüman mezarlığına gömülme bir kâfir gibi de değildir. Haricilerde büyük günah işleyen kâfirdir; Mürcie’de mümindir. Kadî Abdülcebâr’a göre ise böyle bir kişi, her ikisinin hilafına el-menzile beyne’l-menzileteyindedir; ne mümin ne kâfir konumunda, ikisinin arasında bir yerdedir.

Kadî Abdülcebâr, sahib-i kebirenin puta tapıcılarla aynı olarak kâfir gibi görülmesini yanlış görür, çünkü Peygamber ve ashabında onları kâfir gören bir anlayışa rastlanılmamıştır, der. Sahib-i kebireye müminlere yapılan tazim ve saygıyı göstermek gerek, ama fasık demek gerekir diyenlerin görüşünü de Kadî Abdülcebâr kabul etmemektedir. Hatta ne kâfir ne mümin kabul edip sadece mü’min ismini mecaz olarak veren kimseleri bile hatalı saymaktadır.²⁵

5. Emri Bi’l-maruf: İyiliği emretmek iki konudur: Birincisi, farzları emretmek, ikincisi, nafileleri emretmektir. Münkerin ise hepsinden nehyetmek vâciptir. Çünkü münkerin hepsi kötüdür.

Kadî Abdülcebâr’a göre emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münkerin Allah’ın emri olduğunu kabul etmeyen kâfir olur. Fakat şartlar oluşmadığından dolayı ondan uzak kalan hatalıdır.²⁶ Bu görevi, yöneticilerin varlığı şartına bağlayan kimse de hatalı hükmündedir.

Mükellefin bunlardan ancak tevhit ve adâlet olanı bilmesi vâciptir. Diğerleri âlimlerin yoludur.²⁷ O halde tevhit ve adâlet maddelerinin şümûlündeki Allah Teâlâ’yı bilmeye götüren nazar ve istidlâl her

¹⁹ En’am, 6 /164.

²⁰ Kadî Abdülcebâr, *el-Usûlü’l-Hamse*, s. 69.

²¹ Nahl 16/53.

²² Kadî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 125.

²³ Kadî Abdülcebâr, *el-Usûlü’l-Hamse*, s. 70.

²⁴ Mutezile’ye göre büyük günah işleyen ebedî cehennemdedir. Bu sebeple insan Allah Teâlâ’nın vad ve vaîdini şimdiden bilerek tutumunu belirlemelidir. Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi, Kişiler Görüşler Eserler*, Esra Yay., Konya 1992, s. 47.

²⁵ Kadî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 126.

²⁶ Kadî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 126.

²⁷ Kadî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 123 ve 127.

mükellefi ilgilendirmektedir. Fakat bunun sınırı da beş usulün girişinde beyan edildiği gibi kâfir, fasık, hatalı şekilde tayin edilmektedir.

Kâdî Abdülcebbar ve Mutezile ileri gelen mensuplarının tercüme işinde yoğunluğu veya gayri Müslimlerle temaslarından dolayı olsa gerek, onlar, taklide şart koydukları tasdik için ‘emin olma’ maddesiyle kişi şüphelerden uzak kalma ve hasımla tartışmada mağlup kalmama halini öngörmektedirler. Hâlbuki Nesefî’nin ‘haberi sadık, kişinin ondan habersiz olmasıyla ilim olmaktan düşmez’²⁸ dediği gibi gayri Müslim’le tartışmasında kişi, tartışmayı sürdüremese de hakikat zayi olmayacaktır, zira kişi tartışmayı sürdüremese de tasdikini kaybetmemiştir.

Lügatte Nazar

Düşünme ile ilgili nazar kelimesinin anlamında “*Devenin nasıl yaratıldığını düşünmüyorlar mı?*”²⁹ âyetindeki nazar kelimesi tefekkür anlamında kullanılmıştır. Nazar kelimesinin kalb yoluyla tefekkür, bahs, teemmül, tedebbür, rü’yet gibi anlamları da vardır. Nazar, dünya ve din işlerinde düşünme olarak iki şekilde gerçekleşir. Din işlerindeki nazar iki şekilde olabilir. Birincisi şüphelerin halli için, ikincisi de bilgiye ulaşmak için deliller hakkında düşünmek. İşte burada kast olunan nazar da budur.

İnsanda temelde meydana gelen zarûrî bilgi iki kısımdır: Tekâmül etmiş akıl içinde sayılan bilgi ve tekâmül etmiş akıl içinde sayılmayan bilgi; Zeyd’i önceden görme bilgisi gibi. Bu bilgi müşâhede edildiğinde ispat edilen ve edilmeyen diye iki şekilde ortaya çıkar. Tekâmül etmiş akıldaki bilgi ise habere istinat eden ve haber dışında bir şeye istinat eden diye iki şekilde tezahür eder. Habere istinat etmeyen zât bilgisidir ki, mevcut veya madumdan müteşekkildir. Mevcûdun ise, kadîm veya muhdes olması muhtemeldir, Allah Teâlâ’nın zâtı kadîm olmakla mevcuttur. Habere istinat eden bilgi, fiilin fâiliyle ilgili bilgi, buradan hareketle husun, kubuh gibi fiilin hükümlerini bilmeye ulaşılır. Müşâhede ise, duyularla idrak etmektir, özellikle görme için kullanılır.³⁰ Allah dünyada teklifin bekasından dolayı zaruret yoluyla bilinmez. İnsanların zaruret³¹ yollu doğrudan Allah’ı öğrenmiş olması dünyada konulan iyilerin ve kötülerin imtihan edilmesi ilkesine ters düşmektedir. Kâdî Abdülcebbar, Allah Teâlâ âhirette zarurete binâen bilinir diyenlere, hayır zaruretle bilinen ancak zaruretle bilinir, delâletle bilinen de delâletle bilinir, diye karşılık vermektedir. Ayrıca dünyada zaruretle bilenler vardır onlar peygamberler, salihler ve evliyalar, der. Sonuçta Kâdî Abdülcebbar, Allah bilgisinin zaruri değil iktisabî yani nazar ve istidlâlde elde edilen bilgi olduğu hükmüne varır.³² Mutezile’den Abbad b. Süleyman’a göre ise, Allah’ı bilmeyenin bütün fiilleri küfürdür, der.³³ Abbad’a benzer olarak, Ebu’l-Huzeyl el-Allaf (235/850), taat, ancak Allah Teâlâ’yı bilip O’na tekarrub amacıyla yapıldığında caizdir, bunun harici sahih değildir³⁴ der. Bu tanımlarla mukallidin imanının Mutezile katında caiz görülmesi imkânı kalmamaktadır.

Allah’ı bilmek zaruri yolla değilse, Mâtürîdî’nin de dediği gibi,³⁵ O’nu bilmek nazar ve istidlâl yoluyla denilir. Fakat Mâtürîdî’nin, bilgisizliğin tekzip anlamına geldiğini kabul etmemesi, onu Kâdî Abdülcebbar’dan ayırmaktadır.³⁶ Çünkü bilginin zıddı cehalet, tasdik zıddı ise tekziptir. Bu sebeple taklide taraftar olmamakla birlikte Mâtürîdî, bilgisizliğin küfre de sebep olmadığını işaretini vermektedir.

²⁸ Nesefî, *Tebsiratü’l-Edille*, C. 1, s. 38.

²⁹ Gaşiye 88/17.

³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 51.

³¹ Akıl ilim elde etme araçlarıdır. Aklın bilgi sahibi olması bedihi bilgilerden dolayı bilmesi zaruri bilgidir. Çalışarak kazanılan bilgiler ise istidlâlidir. Yani istidlâli bilgi kesbidir. Nesefî, Ebu’l-Muîn, *Kitabü’t-Temhid li Kavaidi’t-Tevhîd*, (tah.: Ceybullah Hasan Ahmed), Daru’t-Tıbaati’l-Muhammediyye, Ezher, 1986, s. 121.

³² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 52.

³³ Eş’arî, *Makâlât*, s. 304.

³⁴ Bağdadî, Abdulkahir, *Kitabü’l-Milel ve’n-Nihal*, Tah: Elbir Nasrî Nadir, Daru’l-Meşrik, Beyrut, 1987, s. 90.

³⁵ Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü’t-Tevhîd (Kitabü’t-Tevhîd Tercümesi)*, (çev.: Bekir Topaloğlu), ISAM Yay., Ankara 2002, s. 174.

³⁶ Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü’t-Tevhîd*, s. 496.

Lügatte ve Istilahta Taklit

Lügatte kılıcı kuşanma ve işi üzerine alma³⁷, birisinin birinin boğazına halka takması, kurbanlık hayvanın bilinmesi için boynuna su kabı kulpu takılarak nişanlamak,³⁸ valilerin görev (boynuna takması) üstlenmesi,³⁹ dinde taklit⁴⁰ ve “tekallede: giydi” anlamında kullanılmaktadır.⁴¹

Taklid, bir insanın, delili hakkında düşünme ve akıl etmeden başkasının söz ve davranışına tâbi olmaktır. Lügat anlamından hareket edildiğinde sanki tâbi olan başkasının söz ve davranışını boynuna takmış gibi olmaktadır.⁴² Sahabeye tâbi olmak, şekil olarak taklit sayılır, yine de bu şekil taklit, itikadı câzimden (tam inanç) kabul edilir. Bu şekilde yorumlanması yazı ve naklin çok gelişmiş olmamasına bağlamak uygundur. Günümüzün gelişmiş şartlarında bile bir haberin ulaşmadığı anda o haber gelene kadar bilinen bilgi üzere hareket edilmesi gibi İslam’dan söz edildiğinde Kur’an’ın herkesin elinde bulunmayışı, hâfızların her yerde hazır olmayışı sebebiyle sahabeyi taklid, Kur’an’ın veya Peygamberin haberini tabiûnun taklid ile kabullenmesi şeklinde görülmelidir.

Bu durum gibi, Yahudî ve Hıristiyanların, kitaplarında bilgiler yazılı olmadığından seleflerinin davranışı şeklinde nesilden nesle teslim aldıkları şeyi devam ettirme taklidi vardır.⁴³

Kelâm ilminde taklit, bir insanın, delili hakkında düşünme ve akıl etmeden başkasının söz ve davranışına tâbi olmak, bu fiili işleyen kimseye mukallit denilmektedir. Mukallit onun söz ve fiilini kendi malı kılmış ve sorumluluğunu üzerine almıştır.⁴⁴ Mukallit aklî ve naklî delile ihtiyaç duymaz.⁴⁵

Allah’ın Taklidî Olarak Bilinmesi

Allah, taklit yoluyla bilinir mi? Kâdî Abdülcebâr’a göre, taklit başkasının sözünü ondan hüccet ve delil istemeksizin kabul etmek demektir. Hatta ona göre taklit, boynuna taktığı gerdanlık gibi başkasının sözünü gerdanlık edinmektir. Dolayısıyla Ebu’l-Muîn Nesefî’nin de katıldığı gibi⁴⁶ ilim olmayan bu tarzı, ilim edinme yolu edinmek câiz kılınamaz. Allah’ın bilinmesi konusunda ifade edildiği gibi ilim kitap-sünnet, müşâhede, nazar, istidlâl yollarından biriyle elde edilir. Taklitte ise bunlardan her hangi biri bulunmamaktadır. Bu sebeple Kâdî Abdülcebâr da taklidi ilim edinme yollarından saymamıştır.⁴⁷

İmam Eş’arî, Kâdî Abdülcebâr gibi nazar ve araştırmanın insanlar tarafından aşığılanmasını uygun görmemektedir. Çoğu kimse nazar ve araştırmadan kaçarak taklide yönelmektedir diyen Eş’arî onların Kelâm ilmindeki hareket, sükûn, cisim, araz, renkler, yönler, cüz ve Allah Teâlâ’nın sıfatlarını dalalet olarak gördüklerini belirtmektedir.⁴⁸ Bu haliyle Eş’arî, Kâdî Abdülcebâr’a yaklaşmaktadır. Fakat o, Kâdî Abdülcebâr gibi nazar ve istidlali terk eden kimseye ‘mümin değil’ ifadesini kullanmıyor. Eş’arî, nazar ve istidlali kullanmayan kimseyi mümin saymakla Matürîdîlere yaklaşmaktadır.⁴⁹

Mukallidin imanı konusunda Mürcie iki görüş taşımaktadır: Birincisi, nazar olmaksızın iman sahibi olanın imanı yoktur. İkinci fırka ise nazarsız tevhide imanın iman olduğu görüşündedir.⁵⁰

³⁷ İbn Side, Ali b. İsmail b. Side, *el-Muhkemü ve’l-Muhitu’l-Azami*, Tah: Abdüsettar Ahmed Ferrâc, Mahedü’l-Mahtutati’l-Camiati’ d-Düveli’l-Arabiyye, 1958, C. 6, s. 192.

³⁸ Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman, *Kitabü’l-Ayn*, Tah: Mehdî Mahzumî-İbrahim es-Samarâî, trsz., C. V, s. 117; Ebu’l-Hüseyn (390/), Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mucemu’l-Mekayisi’l-Luğa*, Abdüsselâm Muhammed Harun, Daru’l-Fikir, 1989, C 5, s. 19.

³⁹ Butrus, *Kitabü’l-Muhiti’l-Muhit*, s. 1749.

⁴⁰ Cevherî (393), İsmâil b. Hammad, *es-Sihah*, Tah: Ahmed Abdulgafur Atar, Daru’l-İlim, Beyrut, 1984, C. 2, s. 527.

⁴¹ Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcü’l-Arûs*, Tah: Abdüsettar Ahmed Ferrac, Turasü’l-Arabî, Kuveyt, 1981, C. 7, s. 68.

⁴² Cürçani, Allame Ali b. Muhammed, *Tarifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985, s. 28.

⁴³ Butrus, el-Büstânî, *Kitabü’l-Muhiti’l-Muhit*, Üniversite of Toronto, 1867, s. 1750

⁴⁴ GÜNEŞ, Kâmil, ‘Eş’arî’de Mukallidin İmanı’, *Marife Dergisi*, Yıl 7, S. 2, Güz 2007, s. 8.

⁴⁵ YÜCEDOĞRU, Tevfik, ‘Mukallidin İmâmı’, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2005, s. 23.

⁴⁶ Nesefî, *Tebziratü’l-Edille*, s. 23.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 61.

⁴⁸ Eş’arî, Ebu’l-Hasen, *Risâletü fi İstihşani’l-Havz fi İlmi’l-Kelâm*, (tah.: Rişart Yusuf), Meclisü Dairati’l-Maarif, Haydarabat, h. 1344, s. 88.

⁴⁹ Kaşıkçızade, Ali Rıza, *İmdadü’l-Müslimîn Fi Beyani Akaidi’l-Müslimîn*, Sebat Matbaası, Konya, s. 35.

⁵⁰ Eş’arî, *Makalât*, s. 207.

Sâbûnî'ye göre Ehli Sünnet mukallidin imanını sahih görür. İman esaslarına itikat etmiş olan kimse bunları delilsiz ikrar etmiştir. Ona göre Mutezile, mukallidin imanını kabul etmemiş, onun mümin olmadığını belirtmiştir. Sabûnî, Eş'ari'nin, mukallidin mümin olduğu görüşünü nakleder; ona göre mukallit maksadına ulaşmıştır, zira amaç hidâyete ulaşmaktır. Bu kimse delilsiz Mekke yoluna girip sonunda delille oraya varan kimsenin haline varır. Mukallidin imanında ümmetin icmâ'ı vardır. Bu icmâ'ya muhalefet etmek bidattir.⁵¹

Halîmî ise daha başka yaklaşarak Kelâm ilminin Müslümanlar arasında gelişmesine yol açacak tarzda Allah düşmanlarına karşı hazırlıklı olmak maksadıyla kelamı teşvik ediyor. Bazı ilk dönem âlimleri Hz. Peygamberin mucizesiyle yetiniyorlardı. O dönemde Kelamla uğraşanlar, bunun makul olmadığını iddia ederek Allah'ı nazar ve istidlâl yoluyla ispat ediyorlardı.⁵²

Mezhep Sahiplerini Taklid

Mukallidin ilim sahibi olmaması sebebiyle Kâdî Abdülcebbar nazarında mezhep seçme yolunda bile başarısız olduğuna hüküm olunur.

Mukallit, mezhep sahiplerinin hepsini taklit edecek birikime sahip değildir. Mezheplerin hepsini taklit ise zıtların hepsini birleştirmeye sebebiyet vereceğinden uygulamada sorun çıkaracaktır, o halde caiz olamaz.

Ayrıca mukallit, mezheplerden birini tercih edecek bir irade erginliğine de sahip değildir, çünkü kendisinde meziyet ve ihtisas yokluğu sebebiyle onlardan tümünü bırakıp sadece birini taklit edemez. O halde Allah Teâlâ'yı bilme gücüne kendi nefsinde ulaşamayan kimsenin bir inanç mezhebini taklidi uygun değildir.

Kâdî Abdülcebbar'ın değerlendirmesiyle Mezhepleri bu sebeplerle taklit etme diye bir şey olmayacağına göre geriye sadece nazar ve istidlâl yoluyla Allah bilgisine ulaşmak zorunluluğu kalmaktadır.⁵³

Züht ve Fakîrâne Yaşam Taklit Nedeni midir?

Mukallit, taklit için meziyeti olan birisine yönelmektedir. Kendince veya toplumun kanaat sahiplerince şöhret bulmuş olan kimseleri araştırıyor. Seçtiği kimsenin görüş, inanış ve uygulamalarını kabul edip hayata geçiriyor.

Kâdî Abdülcebbar, zühdün ve fakîrâne yaşamının hak göstergesi olmadığını belirtmektedir. Ona göre züht ve fakîrâne yaşama şeklini benimsene durumu, taklid edilmeye sebep olmuş olsaydı Hıristiyanlardan ruhbanca yaşayan nice züht sahibi ve ruhban hayatı yaşayan kimseler var ki onlar taklit edilmeye layık olurlardı. Gerçekte onlar, zahitçe ve fakîrâne yaşamalarına rağmen batıl yoldadırlar.

Başka bir açıdan ele alındığında bu, ne kadar zâhit ve âbid insan varsa mukallit onların hepsini taklit edebilir anlamına gelir. Ne var ki hakikatte, bu insanların hepsi taklit edilmeye layık değildir. Çünkü bu insanlarda birbirine zıt inanışlar mevcuttur. Sonuçta karar ve seçim imkânsızlığı doğar. Mukallit, meziyet veya ihtisası olmaması hasebiyle onlardan birini taklit etmeyebilir. Bu durumda da yine sadece nazar ve istidlâle başvurılmaktan başka çıkar yol olmaz.⁵⁴

Çoğunluk ve Azınlığın Taklitte Yeri

Çoğunluk kavramının insanların inanç, ekonomi, siyaset, moda gibi konularda baskın olma amaçlı kullanıldığı tarihî bir gerçektir. Hz. Peygamber müşriklerle İslam'ın ilk yıllarında bu hali yaşamıştır. İnsanlardan azı temsil edenler kendilerine karşı çoğunluğu elinde bulunduranları taklide yönelirler.

⁵¹ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn (Ehli Sünnet Ahlâkı)*, (çev. Şerafettin Gölcük), Kayhan Yay., İstanbul, 1980, s. 219.

⁵² Beyhakî (458), Ebu Bekr Ahmed b. Huseyin, *El-Cami li Şüabi'l-İmân*, Tah: Abdulali Abdulhamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, s. 182.

⁵³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 61.

⁵⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 61.

Kâdî Abdülcebbâr, insan psikolojisindeki bu tutuma uygun çoğunluğun meziyeti var diyerek onları taklit edenlere çoğunlukta ‘hak’ var denilip azınlık ‘batıl’ temsil eder denilemeyeceğini söylüyor. Kâdî, Allah Teâlâ’nın “Allah bahira, sâibe, vasile ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler yalan yere Allah Teâlâ’ya iftira etmektedirler. Onların çoğu akıl etmezler”⁵⁵ ayetinde çoğunluğu zem ettiğini belirtmektedir. Yine başka bir âyette “Biz size hakkı getirdik fakat sizin çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz”⁵⁶ denilerek çoğunluğun kötülendiği hallerin varlığına işaret edilmektedir. Bu toplulukların taklide konu olmayan topluluklar olduğu aşikârdır. Buna karşılık az gruplardan Allah tarafından methedilenler vardır: “Davut, yemin olsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçaların çoğu birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az! dedi.”⁵⁷; “Nuh’la beraber zaten pek azı iman etmişti”⁵⁸; “Ey Davud âilesi şükredin’ Kullarımdan şükreden azdır”⁵⁹ âyetleri bunlardandır.

Birisi, Hz. Ali’ye: “Ey Müminlerin emiri! Şam ehli çok da olsa batıl üzereler; Irak halkı ise az olsa da hak üzeredir” deyince Hz. Ali: “Bak komşum! Sen bu konuda karmaşa içindesin. ‘Hak’ insanlarla bilinmez. Yeter ki sen ‘hakkı’ öğren, ehli az da çok da olsa onu bilirsin; yine sen ‘batıl’ bil, ehli az da çok da olsa onu bilirsin” dedi.⁶⁰ Bu örneklerden hareketle Kâdî Abdülcebbâr, hak ne ise o bulunur, bilinir, sonra ona tâbi olanlar çok mu az mı diye bakılır, görüşündedir. Herhangi bir hale tâbi olanların hakikat mi değil mi olduğuna bakmadan çok mu az mı diye bakıp sonra çok olanların veya az olanların tercihi, hakikati seçmek olmadığı gibi onu taklit etme demek de değildir.

Kâdî Abdülcebbâr, Hazreti peygamberin, ilk zamanlarda hakkı temsil etmekle beraber azınlıkta olduğunu, hatta bir hadîsinde “İslam garip başladı tekrar garip başlayacak” dediğini aktararak azın hakkı temsilinin cevazına delil kılmıştır. Yine az da olsa hakkın üstün olmasına örnek olan bir durum Bizans topraklarındaki Müslümanların azınlık durumunda olmalarına karşın hakkı temsil etmeleridir. Müslümanların çoğunluğun Bizanslılar olması hasebiyle hak olmasına hükmedip onları taklit etmeleri elbette gerekmiyordu.⁶¹ Çünkü buradaki nirengi noktası Müslümanların azınlık olmaları meselesi değil onların hak yolda olmalarıdır.

Sonuçta hak, bazen tek kalırken, batıl çoğunluk halinde olabiliyor, bu hal taklidi mecbur kılan hallerden sayılmamaktadır.

Taklit ve İcma

Peygamberin çoğunluğu teşvik eden hâdislerden hareket ederek çoğunluğa uymak taklide girer mi? sorusunun cevabı da önem taşımaktadır. Kâdî Abdülcebbâr, buna benzer haberlerin sahih hadis olması halinde onlara tâbi olmanın gerekliliğini ifade etmektedir.

Peygamberden (as.) ‘Kahir ekseriyete tâbi olun’ haberi nakledilmektedir. Bu haber gereği, ilk anda insan aklına gelen çoğunluğu taklit etmenin evlâ olduğunu anlamak icap ettiği görüşüdür. Bu konunun az önce zikredilen çoğunluk-azınlıkla ilgili başlıkla beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Mutezile Peygamberden gelen mütevatir haberi, kesin delil olarak alır.

Kâdî Abdülcebbâr, cevapta bu hadisin doğruluğu halinde bunu anlamının ‘ümme, şerî bir hükümde icma ederse onlara uymak vâcip olur, onlara muhalefet etmek câiz olmaz, şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁶² Ümmetin bir kısmı sevad-ı azamdan değildir, onlara ittiba olunur mu sorusuna kendisi cevap vererek ‘hayır’ demekte; o halde sevad-ı azamla kastedilen çoğunluk ne olursa

⁵⁵ Maide 5/103.

⁵⁶ Zuhruf 43/78.

⁵⁷ Sad 23/24.

⁵⁸ Nuh 12/40.

⁵⁹ Sebe’ 22/13.

⁶⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **el-Muğnî**, s. 123.

⁶¹ Kâdî Abdülcebbâr, **el-Muğnî**, s. 123.

⁶² Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, s. 62.

olsun kayıtsız şartsız bir çoğunluk olmayıp şer'î bir hükümde âlimlerin icmasıdır, o da taklidin karşılığı değildir, şeklinde görüşünü ortaya koymaktadır.⁶³

Taklidin Kötülükleri

İtikadî konularda taklit, günlük hayatın akışındaki taklidin sonuçlarıyla aynı telakki olunamaz. Kâdî Abdülcebbar'ın yukarıda geçen imanın bir menfaat sağladığı bu menfaatin de bir gayret ve çaba gerektirdiği görüşünde olduğu gibi sağlam sahih bir îman kişiyi ahiret mutluluğuna götürecektir. Bu menfaatin tahakkuku taklitle gerçekleşecek kadar basit olamaz. Onun için Kâdî Abdülcebbar, taklidin insanı faydadan mahrum edecek yönlerini dile getirmektedir.

Taklidin kötü olduğunun en güzel örneklerinden biri taklit edilenin âlim olup olmaması ihtimalidir. İman ise ihtimale bırakılacak türden bir konu değildir. İtikadî câzim olması gereklidir. Zaten taklit edilen kimsenin âlim olmaması onun taklit edilmeye uygun olmadığı anlamına gelir. Taklit edilen kimsenin âlim olması durumunda yine iki ihtimalle karşılaşılır. Bu ihtimallerde âlim, kendisi başka birisinden taklidi olarak öğrendiğinin âlimidir veya taklitten başka bir yolla öğrendiğinin âlimidir. Yukarıda ifade edildiği gibi burada da yeniden iki ihtimalin varlığı devreye girecektir. Bu âlimin taklidî olarak öğrendiği şey câiz olmaz. Bu da mukallidin mukallidi diye teselsül oluşturup sonsuza kadar gideceğinden anlamsızdır.⁶⁴ Âlimin bu yol dışında bir yolla öğrenmesi ise iztirârî veya istidlâlî bir yolla öğrenmiştir ihtimali kalmaktadır. İztirârî bilgi geçersizdir, çünkü imanda fayda olması hasebiyle nazar ve istidlâl sonucu iktisap edilen iman olması gerekmektedir. Dünyada iztirârî olarak Allah'a iman, insanın imtihan edilmesi sırrına aykırıdır. O halde bu da muhaldir. Geriye sadece istidlâlî bilgi kalmaktadır. Gerçekte ancak nazar ve istidlâlî iman, sahibine ahirette fayda sağlar. Diğer ihtimallerin kişiye fayda getirmekten uzak olduğu görülmektedir. Buradan da taklidin ne kadar kötü olduğu anlaşılmaktadır.

Taklidin kötülüklerinden diğer biri de mukallidin, taklit ettiği kimsenin hatalarından ve kötü cehaletinden emin olmamasıdır. Bunun, iman oluşmamasından dolayı en kötü cehalet olduğu düşünülür.

Herhangi bir insanın itikadını şansa bırakması uygun düşmez, çünkü şansa bırakılan bir inancın hata ile baş başa olup olmadığı konusunda insan emniyette kalmıyor. Taklit de şansa bırakılan îtikât etmek gibidir. Taklit edilen şey doğru olur veya olmaz.⁶⁵ Birçok kere ifade edildiği gibi iman (tasdik) şek ve şüpheyi kabul etmez.

Hız Peygambere Tâbi Olmanın Taklit Olmadığı Hakkında

Mutezile'nin çetin akılcılığının sonucu olarak taklide hiç yer vermeyişi karşısında karşıtları, 'siz acaba Peygambere uyan insanlar hakkında nasıl düşünüyorsunuz?' tarzında bir soruyu yöneltmekten kendilerini alamamaktadır.

Peygamberlere uymak taklide girer mi? sorusunun cevabı da Mutezile'nin cevaptan varestesiz kalamayacağı bir şeydir. Kâdî Abdülcebbar, Peygamber ve haberinin nazardan sonra geldiğini söyleyerek kendi görüşünde ısrar etmektedir. Peygambere tâbi olmayı çağıran Mutezile mezhebi mensuplarına, taklit konusunda Allah Teâlâ'yı nazar ve istidlâl yoluyla bilme şartı getirince, Peygamberi taklit etmeyi câiz görmüş değil miydiniz sorusu yönlendirilmiştir. İnsanlar bu sorularıyla 'Peygambere tâbi olmadığımızı dile getiriyordunuz, ama şimdi bizi ayıpladığınız şeyin içine, "taklit etmeyin" demek suretiyle soktunuz' demiş oluyorlar. Kâdî Abdülcebbar bu soruya şu şekilde cevap verir: 'Peygambere tâbi olmanın taklit olmasından Allah'a sığınırız'. Çünkü ona göre taklit başkasının sözünü beyine ve hüccet istemeksizin kabul etmek demektir. Hâlbuki Kâdî Abdülcebbar Peygamberin sözünü mucizevî ilmin zuhurundan dolayı kabul etmektedir.⁶⁶

Avamın Âlimi Taklidinin Caiz Olmaması

⁶³ Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğnî**, s. 124.

⁶⁴ Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğnî**, s. 124.

⁶⁵ Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğnî**, s. 124.

⁶⁶ Kâdî Abdülcebbar, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, s. 63.

Kâdî Abdülcebbar avamdan olan kimselerin âlimlere danışmalarını telkin etmesinden dolayı kendisine, ‘Bir kimsenin âlim kimseyi taklit edebileceğini siz demediniz mi diye soru sormalarına karşılık buna o, ‘bunun taklit değil, danışma olduğu’ şeklinde cevaplandırmıştır.

Kendilerinin bu âyeti kerimeyi bilmeyenlerin bilmediklerini başkalarına sorup öğrenmelerinin cevazı için delil olarak kabul ettiklerini söylemiştir. Şöyle ki: “*Bilmiyorsanız ehline sorunuz.*”⁶⁷ Ümmet avamın âlime müracaat etmesinde ittifak etmiş, bunu taklit olarak değerlendirmemiştir. Bilakis bu durum, usûlüddinde caiz olmasa da, fûru ve icthâat tarikhinde caizdir.⁶⁸

Cisimlerin Hâdis Olmasından Hareketle Allah’ı Bilmek

Kâdî Abdülcebbar, bilinen istidlâl şekliyle, birincisi, arazlarla Allah hakkında istidlâl edilebileceğini, bununla tevhid ve adaletin bilineceğini öne sürmektedir. İkincisi arazlardan hareketle Allah hakkında istidlâl eder Allah’ın kâdîm olduğunu anlarız. Cisimler kâdîm olsa Allah’a benzer, kâdîm ise Allah’ın zatî sıfatıdır. Zâtî sıfatındaki benzerlik uygun düşmez, çünkü benzerlik, işiraki getirir Allah ise temsilden beridir. O halde cisimler kâdîm olamaz. Bir şey kâdîm değilse muhdestir. Çünkü ‘mevcut’ iki vasıf üzeredir; muhdis değilse, mutlaka muhdes demektir.⁶⁹

Kâdî Abdülcebbar, dinin mükellef üzerine farzlarını üçe taksim eder: Birincisi, iman tasdik ve nübüvveti kabul; ikincisi, âlimlere vâcip olan içtihat, fetva gibi; üçüncüsü, idarecilere farz olanlar. Yukarıdaki delil Allah’a ulaştırılan delil olması sebebiyle icmalen de olsa herkese vâcip olan delildir.

Allah aklın bedihî hükümleriyle zaruri olarak bilinmez olunca ve de havassı selime ile müşâhede de edilemeyince âyetlerine, varlıklara nazar yoluyla istidlâl gerekir. İmana konu olan şeylere bu şekilde iman etmek⁷⁰ vâciptir. Fakat Allah’ın zatı hakkında nazar ve istidlâl câiz değildir.⁷¹

İmanı, ikrar, bilgi ve amel diye tanımladıkları için Mu’tezile’ye göre taklidi imanın bir kıymeti yoktur. Onlar imana kendi akılcı sistemleri gereği, bilgiyi de katmışlardır. Yani insan, dil ile ikrar etmek, iyi ameller de bulunmak ve aklı ile İslâm’ın temel prensipleri olan Allah ve Peygamber fikrine ulaşmak suretiyle gerçek imana erer. Yoksa mukallidin imanı sahih değildir.⁷²

Mu’tezile’nin böyle bir inanca sahip olma sebebini iman tanımlarına bağlı olup Ebu Ali (303/915) ve Ebu Haşim’e (321/933) göre, nafîle dışında farz taatları eda etmek ve kötülüklerden uzaklaşmak, Ebu’l-Huzeyl’e göre farz taat ve nafîleleri eda etmek ve kötülüklerden kaçınmak... Bu tanım, aynı zamanda Kâdî Abdülcebbar’ın kabul ettiği tanımdır.⁷³ Günah işleyeninin durumu ise ne Mürcie’nin dediği gibi mümin, ne de Haricilerin dediği gibi kâfirdir. O, sadece fasık yani “el-menzile beynel menziletayn”dedir. Ona göre sahib-i kebireyi mümin saymak câiz değildir.⁷⁴

Mukallit sahibi kebire işlediği için acaba mümin değil midir sorusuna Kâdî Abdülcebbar, mümin ve müslüman kelimeleri lügat anlamından şer’î anlama intikal ettiğinde medh ve tazim, hak eden kimseye isim olmuştur, aralarındaki fark sadece lâfzîdir, meselâ zekât lügatte artma anlamında ama şer’î olarak maldan belli bir kısmı elden çıkarma anlamında olmuştur⁷⁵ demektir. Onun bu ifadesinden anlaşılıyor ki taklitçi günah işlediyse mümin ve müslüman değildir.⁷⁶

Yine Kâdî Abdülcebbar, ‘Sizden bir kısmı kâfir bir kısmı mümin’⁷⁷ âyetinden hareketle insanların tasnifini ikiye indirmek uygun düşmez deyip sahibi kebire için ayrıca fasık olması uygunsuz değildir⁷⁸ deyip üçüncü bir grubun varlığını kabullenir. Dolayısıyla mukallidin nazar ve istidlâl uyuş tarzına göre

⁶⁷ Enbiya 17/7.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 63.

⁶⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 95.

⁷⁰ Bakillânî (403), Kadî Ebubekir b. Et-Tayyib, *el-İnsaf*, Tah: Muhammed Zahid el-Kevserî, el-Mektebtü’l-Ezheriyyetü li’t-Türasi, 2000, s. 21.

⁷¹ Bakillânî, s. 27.

⁷² Gölcük, Şerafettin- TOPRAK, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 1991, Konya, s. 50.

⁷³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 708.

⁷⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 702.

⁷⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 705.

⁷⁶ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, s. 205.

⁷⁷ Tegâbün 64/2.

⁷⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 728.

günahı şekillenir. Usul bilgilerindeki kademeye bağlı ahkâm icra edilir. Bu konuda büyük günah işleyen, Allah'ın va'idinden dolayı Mutezile katında ebediyen cehennemdedir. Fakat İslam'ı seçen büyük günah sahibi kâfirler gibi azap edilse de Mutezile Kâdî Abdülcebâr'a göre kâfirler gibi şiddetli azap edilmez.⁷⁹

Sonuç

Mukallidin imanı konusunu Kâdî Abdülcebâr başlık yapmadığını ifade ediyor. Sebebi ise bunun caiz olmamasıdır. İmandan önce kişinin nazar ve istidlâlde bulunması gerekir. Bulunmazsa iman etmiş olmaz. Ona göre, iman ettiğini söyleyen kimsenin nazar ve istidlâlde bulunmayışında hali, duruma göre kâfir, fasık veya hatalı konumunda olabilir.

Kâdî Abdülcebâr nazar ve istidlâlde bulunmayan kimsenin doğrudan kâfir olduğunu söylememektedir. Sadece âyetlere karşı direnen kimseler için bu görüşü dile getirmektedir. Kâdî Abdülcebâr, imam Mâtürîdî ve İmam Eş'arî, mukallidin nazar ve istidlâlde bulunması gerektiğinde mütefiklerdir. Kâdî, mukallidin nazar ve istidlâlde olmadığından imanın olmadığını, Mâtürîdî, mukallidin tasdikî gerçekleştiğinden mümin olduğunu fakat günahkâr olduğunu; Eş'arî ise mukallidin nazar ve istidlâlde bulunmadığını onu mümin kabul etse de Mâtürîdî'den daha şiddetli bir tarzda nazar ve istidlâl talep etmektedir. Neseî, Mâtürîdî görüşün temsilcisi olarak mukallidin imanında tasdik hasıl olmasından dolayı onun sahih iman olduğunu ama istidlâl bakımından eksik olduğu için sahibinin günahkar olduğunu ifade etmektedir.

Kâdî, ayetlerin teorik temelini mezhebin ana görüşü haline getirmiştir. Aslında ayetlerden hareket edildiğinde nazar ve istidlâlden feragat imkânsızdır.

Peygamber dönemi örnek getirilerek nazar ve istidlâlin olmadığı iddialarına karşılık Kâdî Abdülcebâr'ın getirdiği tenkitler aşırıdır. Nazar ve istidlâlin Peygamber dönemindeki biçimini analiz etmesi onun için daha uygun olurdu.

Peygamber döneminde insanlar âyetleri duyup Peygamberin yaşantısındaki samimiyeti görünce Allah'ı tasdikten imtina etmiyordu. Bu da hem nazar hem istidlâl anlamıydı. Aynı şekilde bir insan köyde, dağda ve saire de yaşıyor, bir âlim ona din anlatıyor, Peygamberden ve mucizesinden bahsediyor, bu insan da bu âlimin anlattığı peygamber haberini o kişinin günlük hayatında karşılaştığı mütevatir habere eş tutuyor, ardından tasdik ediyor. Bunlar İslam yurdunun mensubu iseler imanları tasdik yerine geçer. Çünkü bu kişi yıldırım, şimşek, yağmur gibi bir takım tabii olaylarda Allah'a yöneliyor. Başka bir tanrı yoruma sığınmıyor. Kendisinde şek ve şüphe ve isyan oluşmamaktadır. İşte bu tasdikî Mâtürîdîler ve Eş'arîler kabul ederken Kâdî Abdülcebâr ve Mutezile kabul etmemektedir.⁸⁰ Yunan'dan yapılan tercümelemlerin etkisiyle Mutezile'nin teorik bir din anlayışına yöneldiğini söyleyebiliriz.⁸¹

Müşterek görüş şu ki, insan aklı yaratıcının zatının künhünü akıl etmekle düşünmekle bulmaktan acizdir. Ancak idrake dayalı olanlarla bu tefekkür sınırlıdır.⁸²

Tartışmalardan uzak bir yaklaşımla insan tevhit ilminin inceliklerinden herhangi birinde güçlüğe uğradığı takdirde, sorup öğrenebileceği bir âlim bulana kadar Allah katında doğru olana inanması gerekir. Böyle birini arayıp bulmakta gecikmesi doğru olmaz. Bu hususta tereddüt edip beklemesi mazur görülmez. Eğer doğru olanı bulur da inanmakta tereddüt ederse kâfir olur.⁸³

KAYNAKÇA

Abduh (1323/1905), Muhammed-Abdülhalim, Tark, **Mukaddimetü fi Esbabî'l-İhtifî'l-Müslimîn ve Tefrîkîhim**, Daru'l-Erkam, Kuveyt 1986.

Abduh, Muhammed, **Risalet- 't-Tevhîd**, Kahire 2000.

⁷⁹ Eş'arî, Ebu'l-Hasen, **Makalatü'l-İslâmiyyîn**, s. 189.

⁸⁰ Neseî, **Tebîrâtü'l-Edille**, c. 1, s. 43.

⁸¹ Abduh, Muhammed-Abdülhalim, Tark, **Mukaddimetü fi Esbabî'l-İhtifî'l-Müslimîn ve Tefrîkîhim**, Daru'l-Erkam, Kuveyt, 1986, s. 120.

⁸² Abduh, Muhammed, **Risalet- 't-Tevhîd**, Kahire, 2000, s. 52.

⁸³ Ethem Ruhi Fırlı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s. 37.

- Bağdadî (429/1037), Ebu Mansur, Abdulkahir, **Kitabü'l-Milel ve'n-Nihal**, Tah: Elbir Nasrî Nadir, Daru'l-Meşrik, Beyrut 1987.
- Bakıllânî (403/1013), Kadı Ebubekir b. Et-Tayyib, **el-İnsaf**, (tah.: Muhammed Zahid el-Kevserî), el-Mektebtü'l-Ezheriyyetü li't-Türasi 2000.
- BARDAKÇI Sefa, **Ebu'l-Muîn en-Nesefî'de Allah-İnsan İlişkisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004.
- Beyhakî (458/1066), Ebu Bekr Ahmed b. Huseyin, **El-Cami li Şüabi'l-İmân**, (tah.: Abdulali Abdulhamid), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- Butrus, el-Büstânî, **Kitabü'l-Muhîti'l-Muhît**, University of Toronto, Toronto 1867.
- Cürcanî (816/1413), Allame Ali b. Muhammed, **et-Tarifât**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.
- Cevherî (393), İsmâil b. Hammad, **es-Sihah**, Tah: Ahmed Abdulfafur Atar, Daru'l-İlim, Beyrut 1984.
- Ebu'l-Hüseyn (390/), Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, **Mucemu Mekayisi'l-Luğa**, Abdüsselâm Muhammed Harun, Daru'l-Fikir 1989.
- en-Neşşar, Ali Sami, **Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi Fi'l-İslam**, Daru'l-Maarif, 9. Baskı, Kahire 1977.
- Eş'arî (324/936), Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, **Risâletü Fi İstihsani'l-Havz Fi İlmi'l-Kelâm**, Tal: Richard Yusuf Mccarty, Meclisü Dairati'l-Maarif, Haydarabat 1344.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, **Makalatü'l-İslâmiyyîn**, (tah: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Mektebetü'n-Nehzati'l-Misriyye), Kahire 1950.
- FİĞLALI Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1980.
- GÖLCÜK Şerafeddin, **Kelam Tarihi, Kişiler Görüşler Eserler**, Esra Yayınları, Konya 1992.
- Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, 2. Baskı, Konya 1991.
- GÜNEŞ, Kâmil, "Eş'arî'de Mukallidin İmanı", **Marife Dergisi**, Yıl 7, S. 2, Güz 2007.
- Halil b. Ahmed (175/791), Ebu Abdurrahman, **Kitabü'-Ayn**, (tah.: Mehdî Mahzumî-İbrahim es-Samarât), (?).
- İbn Side (458/1066), Ali b. İsmail b. Side, **el-Muhkemü ve'l-Muhitu'l-Azam**, (tah.: Abdüssettar Ahmed Ferrâc), Mahedü'l-Mahtutati'l-Camiati'd-Düveli'l-Arabiyye 1958.
- Kaçıkçızade, Ali Rıza, **İmdadü'l-Müslimîn Fi Beyani Akaidi'l-Müslimîn**, Sebat Matbaası, Konya (?).
- Kâdî Abdülcebbâr (415/1025), **el-Muğnî en-Nazarü ve Maarifü**, (tah.: İbrahim Medkür-Taha Hüseyn), (?).
- Kâdî Abdülcebbâr, **el-Usûlü'l-Hamse**, Tah: Faysal Bedir Avn, Kuveyt 1998.
- Mâtürîdî (333/944), Ebu Mansur, **Kitabü't-Tevhîd (Kitabü't-Tevhîd Tercümesi)**, (çev.: Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., Ankara 2002.
- Nesefî (508/1115), Ebu'l-Muîn, **Kitabü't-Temhid li Kavaidi't-Tevhîd**, Tah: Ceybullah Hasan Ahmed, Daru't-Tıbaati'l-Muhammediyye, Ezher 1986.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Nesefî, **Bahru'l-Kelâm Fi Akâidi Ehli'l-İslam (İslam İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farkları)**, (çev.: Cemil Akpınar), Rabita Yayınevi, Konya 1977.
- Pezdevî (493/1099), İmam Ebu Yusr Muhammed, **Usûlü'd-Dîn (Ehli Sünnet Akâidi)**, (çev.: Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul 1980.
- Taftazanî, Ebu'l-Vefa, **Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri (İlmu'l-Kelâm ve Ba'du Müşkilâtihî)**, (çev.: Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul 1980.
- TUNÇ Cihat, **Sistematik Kelâm**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994.
- YÜCEDOĞRU Tevfik, 'Mukallidin İmanı', **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, Sayı:1, 2005.
- Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, **Tâcü'l-Arûs**, Tah: Abdüssettar Ahmed Ferrac, Turasü'l-Arabî, Kuveyt, 1981.